

מסורת ומודרנה בעולם הספרדי-מזרחי יפה בניה

שיעור 1: פרוחה (פלורה) ששון - בין מודרניזם לשמרנות, בין מזרח למערב

Flora Sassoon, Address delivered on Speech Day of Jew's College, London,
Oxford University Press (תרגום מאנגלית: סיימון מונטגיו)

ראשית, אני חשה חובה להודות לוועד בית המדרש לדרשנים על ההזמנה להנחות את האסיפה הזאת. כשסר אדולף טאק אמר שלדעתו בשנה הזאת אני האדם הראוי ביותר להנחות את האסיפה, תהיתי אם מיום הקמתו של בית המדרש לא היה מקובל שאשה תנחה, ולכן עד היום לא קרה דבר כזה, למה כיבדו אותי כך? מצד שני, למה לא קרה דבר כזה בששים ותשע השנים עד היום? השבתי לעצמי, שמא גרסו המנהלים שהנחיית האסיפה השנתית נמשלה לפיטום הקטורת של בית המקדש, כפי שמופיע בגמרא במסכת כריתות: אחת לששים או לשבעים שנה היתה באה של שיריים לחצאין – הרי אם שיריים של קטורת כשרים, וחצאין של קטורת כשרים, גם לאשה מותר להיכנס!

הרי אם שיריים של קטורת כשרים, וחצאין של קטורת כשרים, גם לאשה מותר להיכנס! יש לכך גם תקדים בתנ"ך. שבשעת משבר אמר ברק לדבורה אם תלכי עמי והלכתי ואם לא תלכי עמי לא אלוך (שופטים ד, ח). לאחר הניצחון דיברה דבורה לפני בני ישראל ואמרה (שופטים ה, ב) בפרע פרוצות בישראל, ואני אחיל דבריה על המעמד הנוכחי: בְּהַתְּנַדֵּב עִם, כאשר הגברים הזמינו אותי להנחות היום, אני אומרת בְּרַכּוּ ה'. ואמשיך במילים של דבורה: שָׁמְעוּ מְלָכִים [וחזו"ל אמרו במסכת גיטין ס"ב: מאן מלכיה? רבנן] הָאֲזִינוּ רִזְנִים אֲנָכִי לָהּ."

בתקופת התלמוד היה לנשים תפקיד מיוחד: דרדוגי דמשחא ארישא דרבנן (כתובות י"ז ע"ב). ופירש רש"י: "הנשים נותנות שמן בראש התלמידים". לפי דעתי זהו סמל לשמנה של תורה, ורק לנשים הייתה הזכות, כמו שנמצא במסכת ברכות י"ז ע"א: נשים במאי זכיין? באקרזיי בנייהו לבי כנישתא (במה נשים זוכות? בלקיחת בניהם לבית הכנסת). כדי להביע כמה אני מעריכה את הכבוד שנתנו לי, אני רוצה לספר בכמה מילים את המחשבות שהעסיקו אותי מהרגע שהסכמתי לקחת על עצמי להנחות את האסיפה. נחזור אפוא שבעים שנה אחורה, לזמן הקמת בית המדרש. מה הייתה מטרתו, ומה ציפו ממנו? שיפיץ תורה ואורה בין יהודי האימפריה הבריטית. ספרי התורה שבארון הקודש אינם מדברים, כי אם דרך רבני הקהילות המראים לעם את הדרך אשר ילכו בה, ואת המלאכה שעליהם לעשות מלידת התינוק ועד אחרי מות האדם. מוסד כמו בית המדרש לדרשנים חורת על דגלו שילוב של שלושה מהאידיאלים העיקריים של היהדות – הכוונה לאידיאלים של תורה, יראת שמים ודרך ארץ. כאן בבית הזה מדי יום, מדי שבוע, ומדי שנה נשמעות המילים הקדושות של תורה ושל תלמוד, של נביאים ושל נעים זמירות, של תנאים ושל אמוראים, של בעלי הלכה ושל בעלי אגדה, של סבוראים ושל גאונים, של פרשני המקרא והתלמוד, של פייטנים וחכמים, של רבנים ושל פוסקים. את חכמתם ומוסרם, את שיריהם ודרשותיהם, את הליכותיהם ופירושיהם מלמדים ומסבירים כאן. לכן המקום הזה נמשל לבאר מים חיים המעניקה עוז וחיות לקהילותינו הקרובות והרחוקות. את שערי בית המדרש הזה ובית הלימודים הזה צריך לפקוד מספר גדול יותר של צעירים מזה שלצערנו אנו רואים עכשיו. אם נשאל את השאלה שגדולי העולם תהו בה בעת העתיקה וגם בתקופה האחרונה – השאלה "מה העניק לעמנו את העוצמה העל-טבעית להתגבר על כל הסבל ועל כל העינויים, על כל הרדיפות ועל כל השנאה של אלפי שנים ואלפי צרים ואויבים?" – לא תמצא תשובה חוץ מהאמת ההיסטורית שהכוח הראשי ששמר על חיינו היה התורה. לאור העובדה הזאת, מתמיה לראות שדווקא בדורנו, שרואה בלימודים וחינוך את התפארת הגדולה והגאוה העליונה של חיי האומה, אחינו ואחיותינו, יהודים ויהודיות, עוזבים בשוויון נפש את התורה ואת הספרות היחידות במינן, את העבר ואת ההיסטוריה המפוארים שלנו, מסכנים את עתיד המורשת הקדושה ביותר שלנו, את הדת ואת המוסר שהיו לפני עיניהם של המקימים יראי השמים, עליהם השלום.

[...] על פי סיפור עתיק בירושלמי חגיגה פרק א' הלכה ז', שלושה חכמים ביקרו בעיר וביקשו שיבואו לפנייהם שומרי העיר. באו לפנייהם אנשי מועצת העיר, והרבנים שאלו בתדהמה "אתם לא יודעים מי הם שומרי העיר שלכם? הם לומדי התורה ומלמדיה". האמת שלפני מאות שנים היא האמת היום. בני התורה, אלה שלומדים ומלמדים את התורה, שמפיצים את דבר ה', הם שומרי עמנו האמתיים. במסכת חולין צ"ב ע"א כתוב אומה זו כגפן נמשלה. זמירות שבה אלו בעלי בתים, אשכולות שבה אלו תלמידי חכמים. יש להם משימה מבורכת של עבודה במשכן ה', להביא שלום בין ישראל ובין כל בני אדם ולקרב את בני עמנו לאבינו שבשמים, כמו שקראנו בהפטרה אתמול, וְהָשִׁיב לֵב אֲבוֹתָ עַל בְּנֵיהֶם (מלאכי ג, כד).

שיעור 2: אמה לזרוס – זהות יהודית תפוצתית

קולוסוס החדש: אם הגולים / אמה לזרוס

(תרגום: רונן סוניס, בתוך: "סוגה בשושנים – הרהורים לא אקדמיים על הסונטה", הו! כתב עת לספרות, גליון 2, עמ' 199-208)

לא ענק הארד של יון הקדומה
בין חופים מפשק בגאון את רגליו;
כאן, לאור דמדומים, מול הים וגליו,
תעמוד בשערינו אשה עצומה.

לפידה הוא חזיון ששבוהו, ושמה
הנו אם הגולים. לעולם וגליו
היא תאיר, ותפקד על נמל שגבוליו
הם ערים תאומות בעינה התמה.

"את הודך לך שמרי, הו תבל עתיקה!"
היא קוראת בשפתים אלמות, "אך שלחי
לי כל דל ונלאה, מסרב ונדכא

הגודשים את חופה, בוערים בתשוקה
לחרות, כל פליט טרוף-סופה – אנוכי
מול דלתי המזהבת אשא אבוקה!"

1492 / אמה לזרוס

(תרגום: מנחם בלונדהיים)

בתוך: מייקל פ' קרמר, "אמה לזרוס מגלה את אמריקה בסונטה '1492', בעקבות קולומבוס - אמריקה 1492-1992, עמ' 158-171)

שנת דו-פרצופין, אם שינוי וגורל
מה זלגו דמעותיך כאשר גירשה ספרד, בלהט החרב,
את בני נביאי האלהים.
מלך, כהן, עם, נדחים בבוז בשנאת קנאות,
נרדפים מים לים, מגוי לגוי,
המערב סירב להם, והמזרח תיעבם,
העולם הנודע לא הרשה להם להטיל עוגן,
צר כל נמל, נעול כל שער.
ואז, מחייכת, שנת דו-פרצופין, הסרת את הלוט
מעל עולם בתולין, ששערי שקיעת השמש נפתחים בו לרווחה,
לאמר: "הוי, יגיעי כח, בואו שערי!
מקום בו נופל כל מחסום רב-ימים, שתחבולות
גזע, דת או מעמד כוננו, כדי להקים
חל חומת שנאה קודרת בין לב ללב!"

שיעור 3: אמה לזרוס – מבשרת ציונות

Emma Lazarus, "An Epistle to the Hebrews", Publications of The Federation of American Zionists, No. 6 (תרגום לעברית: יוסי מילוא)

בשנתיים-שלוש האחרונות עברנו דרך מה שהמטאורולוגים של ימינו מכנים "עין הסערה" של תולדותינו. למרבה השמחה איננו שומעים עוד על פרעות ורציחות ברוסיה, ולא על אנטישמיות פעילה בפרוסיה, אבל עדיין לא נחלצנו משולי הסערה. הסכנה המיידית חלפה, אבל זמן רב עוד יעבור עד שיימוגו השפעותיהם הרעות של מעשי האכזריות שנעשו, התשוקות האלימות שניעורו וזרעי חוסר האמון ההדדי, הפולמוס והשנאה שנזרעו. שוב איננו אנשי שוליים משועבדים, רכושם של שליטים רודפי בצע וקורבנותיו של המון פרוץ כמו שהיינו לפני המהפכה הצרפתית. כמעט בכל המדינות הקרויות תרבותיות אנחנו אדונים לגורלנו ואיננו חייבים עוד להיות תלויים בחסדיהם של דרשנים סופיסטיים עקרים, קנאים, בריונים ורודנים, שכבר החלו לזנוח – על כל פנים לפי שעה – את הניסיון העקר למחוץ עם איתן ובלתי מנוצח.

[...] למה זה יהיו יהודי אמריקה האחרונים להכיר בחזונו המחמיא של אדם שרוצה בכנות בטובת עמנו? אנחנו מתבוננים מבחוץ, במובן הפוליטי, במאבקם של אחינו המשוועבדים, ובה-בעת אנו מרגישים קשורים אליהם בעבותות הדוקים ומקודשים של היסטוריה, דת וקרבת גזע, ולכן חובה עלינו לעשות את הצעד הראשון למנוע את האסונות העתידיים לדחויים ולחסרי הבית הכרח למצוא בית. יישובם בארצות הברית בקבוצות או במספרים גדולים אינו מעשי. אף אומה בעולם, ותהיה מכניסת אורחים וליברלית בחוקתה ככל שתהיה, לא תוכל לקלוט גוף ענקי והטרונגי כל כך כמו היהודים הנרדפים במזרח אירופה ובצפון אפריקה. רק אם יתבססו בטריטוריה עצמאית משלהם יוכלו היהודים האלה לפתוח בחיים חופשיים, בטוחים ומכובדים. על היהודים המשוחררים בעולם כולו להתאחד לקידום המטרה הזאת, החשובה מאין כמוה להצלתו החומרית והמוסרית של עמנו... המצב שממנו אנחנו מחפשים מוצא, לא רק למיליוני אחינו אלא גם לעתידו של עמנו כולו, קשה מאין כמוהו. אבל התוכנית הזאת מציעה את הסיכוי הזוהר ביותר שגברים ונשים אציליים יכולים לשאוף אליו, והוא חייה וחירותה של אומה.

[...] יש בכוחנו להושיט לתנועה עזרה ותנופה עצומה, אבל נבצר מאתנו לסכור את הזרם האדיר שאין לעמוד בפניו. אנחנו יכולים לקדם או לעכב אותה, אבל לא למנוע אותה. יש בקרב יהודי אמריקה הרגשה כללית ועמוקת שורשים שהשאלה אינה נוגעת לנו. זכינו לקבל כאן את כל הזכויות האזרחיות והדתיות הנחוצות להתפתחות חופשית; האדמה הזאת והמוסדות הליברליים האלה הם שלנו, והגברים והנשים שסביבנו, ואחת היא באיזה מקדש הם מקיימים את פולחנם, קשורים אלינו בקשרים הדוקים של לאום משותף... מה לנו אפוא ולפולנים, להונגרים ולפרוסים חסרי המדינה והארץ, שאינם מכירים את שפתנו ואת מנהגינו ואת האינטרסים החומריים שלנו? אם נתאמץ למענם ונקבל עלינו את האחריות על אסונם וצרותיהם יפגע הדבר בנאמנותנו לדגל בעיני שאר אזרחי ארצנו – זו הנאמנות שמגנה עלינו מפני אסונות דומים. הטענות האלה הן קולה של אנוכיות צרה וחומרנות קצרת רואי. אין הן מכירות בעובדה שמשבר פקד את ההיסטוריה היהודית, והוא מעמיד לפני מיליוני יהודים בררה חדה בין הישמדות להיפרדות. למזלנו איננו נמנים עם המיליונים האלה, אבל יש זיקה חשובה אחת שמשותפת לנו – גם אנחנו

עמדנו על סיפונה של אותה ספינה טובעת. אנחנו יודעים מה פירוש הדבר להיות חשופים לטלטלות הגלים והסער, להיות מוטלים בידי הגורל אל חופים שאינם שלנו, שרק במקרה התבררו בתור מקלט נעים ומכניס אורחים. האם נתכחש למי שלא זכו לסיום נאות כשלנו לאסוננו המשותף ולא נושיט להם את ידנו? אמנם איננו נקראים עוד לסבול למען עקרונותינו, אבל עודנו מחזיקים בעקרונות האלה, ובאמצעותם עודנו קשורים קשר הדוק עם הקדושים המעונים והמנושלים האלה.

מאחר שהרפורמה באמצעות השחרור האינטלקטואלי אינה מעשית ליהודים האלה בנסיבות הקיימות אנו מגיעים אל האמצעי השני שלנו, העברתם לארצות מתקדמות ונאורות יותר. בדרך כלל מוסכם שההצעה הזאת ישימה, בהיקף מוגבל ובתהליך מדורג עד מאוד, אבל הצורך אדיר והזמן דוחק. העברתן הפתאומית של קהילות יהודיות-רוסיות שלמות לארצות הברית (ארץ התרבות היחידה הגדולה די הצורך לקלוט אותן), אם היא אפשרית כל עיקר, תהיה שקולה להשמדה, לא פחות... היהודים האלה אינם מתאימים באופיים ובהשכלתם לתחרות ולמאבק על הקיום בתנאים השוררים באמריקה. התנאי הראשון הנדרש לתחרות שכזאת הוא נטישת שמירת השבת ומצוות מגבילות אחרות שעומדות בבסיס המבנה החברתי של המהגרים. אמת מקובלת ונדושה היא שערעור פתאומי של התשתית המוסרית והדתית של קהילה חסרת השכלה או מעוטת השכלה הוא אחד הניסויים המסוכנים ביותר שאפשר לעשות. או שהיהודים האלה ייכנעו לגורל שאין מנוס ממנו ויזנחו את יראת השמים והסגפנות היסודית שלהם, שאפילו בעליבות הגטאות של רוסיה שמרה עליהם מפני ניוון מוסרי והקנתה להם מידה של כבוד, או שישמרו אמונים למסורתם ולעמם ויכלאו את עצמם בתוך מצודה של בידוד ומרי, ויקבלו עליהם אפילו קידוש השם ומוות, ובלבד שלא יוותרו על מה שנראה בעיניהם כשליחות מקודשת. הניסיון לחולל בן לילה רציונליזציה באמונה דתית שקפאה על שמריה תחת מעטה האמונות התפלות של ימי הביניים עלול להיות קטלני, גם אילו היה אפשרי. ובזמן שהתהליך הזה מתרחש האנשים האלה חייבים להיות בטלים מעבודה. מכל המיזמים המטורפים וחסרי התוחלת שכבר נוסו על האנשים האומללים האלה, אין ספק שהרעיון ההזוי ביותר הוא ההנחה שאם יצאו מן הבדידות המזרחית של חיי הגטו הם יסתגלו לתנאי החיים של "הארץ המתקדמת ביותר בעולם" ברגע שתדרוך כף רגלם על אדמת אמריקה. יש להניח לכל יחיד מביניהם, לכל קבוצה של יחידים, שכמהים לחירות ולאיכות החיים באמריקה ומבינים את הדרישות הקשות שמתחייבות מכך, לבוא ולהתיישב בינינו; הם ראויים לכל עידוד ותמיכה. אבל למען המון הגדול של חסידים וקבליסטים מזרחיים למחצה, שהם רוב-רובם של יהודי מזרח אירופה, עלינו להגות אמצעי רפורמה מעשי אחר, ולא להעתיקם אל חברה מנוגדת בתכלית הניגוד למנהגיהם הישנים שעמדו במבחן הזמן ולאמונותיהם המקודשות ביותר.

שיעור 4: ז'קלין כהנוב – הפרויקט הלבנטיני

ז'קלין כהנוב, הצעיף הכחול של הקדמה, בין שני עולמות, ירושלים 2005

בצעירותי היה טבעי בעיניי שתושבי קהיר מבינים זה את זה אף על פי שהם מדברים בשפות שונות ונקראים בשמות ממקורות שונים – מוסלמי, ערבי, נוצרי, יהודי, סורי, יווני, ארמני, איטלקי. שמות הערים בגדאד, תוניס, חלב, ביירות, דמשק, איסטנבול, סלוניקי, קזבלנקה, ירושלים, היו נהירים מפני שבני אדם, בעיקר קרובי משפחה, היו מתהלכים זה עם זה כמו בחדריו של בית אחד גדול.

[...] מבחינתי החל העולם להשתנות כשבאה אומנת אנגליה לטפל בי ובתינוקת החדשה, אחותי. משעה שתפסתי שהאומנת באה לשבת קבע, נטועה בתוך חיינו, סברתי שאומנת כמוה כרעידת האדמה שפקדה אותנו פעם. אז זזו כל הדברים שהייתי בטוחה שלעולם לא יזוזו – הרצפה שתחת רגליי, המנורה המשתלשלת מן התקרה, כמה צעצועים שנפלו מעל מדפיהם. תחילה לא ידעתי שרעידות האדמה הקטנות שאדם חש בליבו משנות דברים כה רבים, משנות הכול, עד כי שוב אין לחזור אל מה שהיה.

[...] כמה קשה היה לנו לדעת מה אנו כאשר לקחו אותנו האומנות לבקר אצל סבות מן הדור הישן, שישבו בחדרים מלאים רהיטי דמשי ישנים ושכיבדונו ברוב טקס בריבות ובעסיס מעשה בית, וכעין ויתור לאורח החיים החדש – בתה אנגלי ובעוגת פירות. אנו, הילדים, אהבנו לשוטט בבתים רחבי הידיים האלה, הצוננים וגבוהי התקרה, שריחם היה מתובל, מרומם את הרוח, ועם זאת מרגיע. אבל בחברת האומנות לא יכולנו לשאת את רגלינו ולברוח למטבח, לפטפט עם משרתות שהכרנו כל ימי חיינו. עד מהרה נמלאנו תודעה עצמית גדולה כל-כך עד שלא יכולנו עוד להגות את הצלילים הגרונניים בערבית ולדבר ערבית דרך חירות, ואפילו במחיצת סבותינו נעשינו נוקשים, רשמיים, מתוחים, בשעה שהיינו אומרים או עושים דברים שהם "לא מנומסים" לפי הכללים של האומנות. הסבות הרבו להתעניין בבריאות, בראש ובראשונה בפעולת המעיים, אבל האומנות אמרו שעל שאלות בעניינים אלו יש לענות תמיד "שלומי טוב מאד, תודה רבה", ושלא מנומס כלל לדבר על הצטננות, לא כל שכן על מיחושי בטן [...]

רגשותינו היו חלק מן העולם של אבות אבותינו, אבל התנהגותנו הסתגלה בנוקשות גוברת והולכת לדגם שהעמידו האומנות, מה שאכן שינה קמעה את רגשותינו, ולו מפני שהיה ברור כל כך שאבות אבותינו חסרי ישע נוכח העולם החמור וההיגיני של האומנות; עולם שהיה עליון מפני שהיה הצד החזק יותר, הצד המנצח, מהרבה טעמים נכוחים שהכרנו בהם במעורפל.

ז'קלין כהנוב, הצעיף הכחול של הקדמה, בין שני עולמות, ירושלים 2005

[...] אנחנו היינו בתווך. יכולנו שלא לחבב את החיילים והשוטרים הבריטים שמשלו במצרים כמו שמשלו האומנות שלנו בנו, ואף-על-פי-כן היינו בתווך. נמצאנו למדים שחיילים וקציני משטרה בריטים מושלים במצרים כמו שאומנותינו מושלות בנו, ועם זאת לא היה אפשר לחזור לצד של הילידים. היה בכך משום צעד לאחור, מין השתתפות במפלתו של עם נכבש שילדיו מוכי כינים, אינם יודעים קרוא וכתוב, או לפחות מחטטים בחוטמם ברשות הרבים.

[...] לפעמים חשבתי שאנחנו אכן דו-פרצופיים, אך לא במתכוון, לא כדי לשקר או להוליך שולל, אלא מפני שכך נגזר עלינו. וכי בנו האשם שיש שני עולמות או יותר ולכל אחד מהם ריחות,

טעמים ונימוסים משלו, והחדש דוחק את רגליו של הישן? איך יכולנו שלא להיות אנשי הביניים של עולם הביניים, אנו, שתמיד היינו שואלים את עצמנו שאלות שאנשים שכולם מקשה אחת – דוגמת האומנות האנגליות והמטפלות שבאו אחריהן, או אולי אפילו אנשים דתיים באמת, כגון ערבים מוסלמים ואבות זקנים – אינם צריכים לחשוש מפניהן, כיוון שהם מאמינים כי עולמם עודו מקשה אחת?
 [...] לאמיתו של דבר היה סוג שלישי של בני אדם, לא נוח עד כדי רוגנו, בין הוורודים לשחומים, אנשים כמונו ממש, יהודים, יוונים, סורים נוצרים, ארמנים, ילידים במובנים ידועים ואירופים במובנים אחרים, שכוננו "לבנטיניים". היה נדמה שבעיני רבים היהודים הם הגרועים מכול. האירופים אמרו שהלבנטיניים כולם אנשים דו-פרצופיים, שלעולם אינם אומרים את האמת. כמה קשה היה לאנשי הביניים הללו, אנשים כמונו, לדעת במה לבחור, למי לדמות ובעד או נגד מי להיות, הבריטים או הילידים.

ז'קלין כהנוב, אירופה מרחוק, ממזרח שמש, עמ' 24-34

רק בשכבות העליונות של החברה היו בני-אדם מתערבים בצורה טבעית, כדבר המובן-מאליו. אנחנו, בנות המיעוטים השקדניות, התחלנו לבקר בנשפים האלה. היינו פמיניסטיות נלהבות, תוקפניות וחסודות, וגאות היינו לשבת עם בני גילנו הגברים, להחליף הערות על דקארט, קאנט ושפינוזה...
 שמענו הרבה על דארווין בשיעורינו. כן, דארווין היה מדאיג אותי. שוקדת הייתי לאסוף נימוקים להרשעתו. [...] איך יכלו מורינו, שרובם סוציאליסטים טובים, לכזבו על דארווין אפילו חמש דקות? לאחר שנים של הכרות עם המחשבה המערבית דומה היה שאנו מתקדמים אחורנית, מאהבת הזולת של ישוע הנוצרי לשטויות הברבריות האלה של דארווין. אולי זה חסרונם של האירופים. אמנם יש להם מוח, פילוסופיה, מדע, אבל צימאון הדם הפראי נשמר בעינו. דארווין, בדומה לניטשה, מוליך אל צלב הקרס, ולא היהודים לכדם הם שייצלו עליו אלא אירופה הנוצרית עצמה. דמדומי האלים...
 אף על פי כן חשוב היה לדעת את הדברים האלה, ואנחנו, היוונים, היהודים, הסורים והקופטים, המיעוטים השקדניים, אנשי התרבות לאמיתם, אנחנו נוכל לתפוס את מקומם אם נלמד את סוד כוחם ועם זאת לא נניח לו שירעילנו... אנחנו ניתן למחר את צביונו ואת צבעו, והוא לא יהיה מוכתם בדם, אם אך נזכור את מצוות "לא תרצח" אשר הורונו הדתות שלנו.
 [...] עם זאת, בזתי לדת. היהדות היתה בעיני כל המשפחה החוגגת בזלילה את זכרם של מאורעות שאנחנו הצעירים לא מצאנו בהם כל טעם ולעגנו להם מתוך שנאה משונה, כמתוך תרעומת על שלעולם אין אנו יכולים להימלט כליל מעברנו.
 [...] סבורים היינו כי המוסלמים מחקים את אירופה בגילוייה השטחיים ביותר, מבלי להתאמץ ולתפוס את העליונות שעליה מיוסד שלטונה... אוהדים היינו את שאיפותיהם של הלאומנים, אך לא סברנו שיוכלו לפתור את הבעיה האמיתית של החברה הזאת, ועל כך לא יכלו לסלוח לנו. מהיותנו לבנטיניים, התרים בחוש אחר פשרות פוריות, מדומים היינו כי סיומו של הכיבוש הקולוניאלי לא יפתור שום דבר שביסוד, אלא אם כן יפעלו מושגים אירופיים בעולם הזה המתעורר וישנו את דפוסיו כדי שיוכל להיות בן-חורין...
 עם כל הפלפולים האלה היינו גם אנו מפונקות, חסרות את כוח ההתמדה הנחוץ כדי להפוך את חלומותינו ואפשרויותינו לעובדות מוצקות המשפיעות על המציאות.

שיעור 5: ז'קלין כהנוב - זהות ושפה

ז'קלין כהנוב, הצעיף הכחול של הקדמה, בין שני עולמות, ירושלים 2005, עמ' 59-60

אבל... מה היתה ה"קידמה" שהכול דיברו בה? פירושה לא היה להיות טוב ומיטיב ואוהב ונדיב יותר מאנשינו, כי האירופים היו אנשים קרים, קשים, מאוסים למדי. הקידמה היתה דבר מורכב יותר [...] הקידמה היתה עדיין אירופית כל כך עד שהיה עלינו לשאול את לשונותיהם של אחרים כדי ללמוד דברים חדשים: לא היתה לנו אפילו לשון משלנו. השתמשנו בה רק בתפילות, שחוזרים בהן על אותן מלים. והתפילות דיברו בלשונות ישנות שהסבים דיברו בהן. הם אמרו למשל, "שמע ישראל", "אללה אכבר", "אבינו שבשמים", "הללויה", "אמן", אך לא דיברו כלל על מה שחשוב ממש, כגון קידמה, אף על פי שדתות אמורות ללמד בני אדם להבדיל בין טוב לרע. האם טוב או רע לחפוף ביציאתם של הבריטים ועם זאת לשנוא אותם, ממש כשם שאדם אוהב את העולם הישן של סביו ושונא אותו בעת ובעונה אחת? אבל הלשונות החדשות לא אמרו מאומה על החלק שבתוכנו שהיה מושרש בעולם העתיק הזה, העתיק כמעט כיאור, כמדבר שמשוה הוליך בו את עמו אל הארץ המובטחת. [...] לא, הלשונות והדתות הישנות לא אמרו לנו ולא כלום על החלק החדש הזה שבנו, ממש כשם שהלשונות החדשות, כגון צרפתית ואנגלית, לא אמרו לנו ולא כלום על החלק הילידי הישן שבנו, שהוסיף להתקיים במעמקים. ושום לשון, לא ישנה ולא חדשה, לא יכולה להורותנו איך לחבר ישן וחדש. שום לשון ושום ספר בשום לשון לא סיפרו לנו על עצמנו ועל הקורה לנו במילים משלנו. עלינו עצמנו היה למצוא את המילים האלו.

ז'קלין כהנוב, תרבות נפל, בין שני עולמות, עמ' 115-119

היהודים השתכרו כל-כך מהתרבות הצרפתית עד שלא נשמעו לעצתו המפוכחת של ארגון ה"אליאנס" – על היהודים לדעת את שפת הארץ שהם חיים בה. בעיני היהודים בני דורי ממעמד הביניים במצרים נחשב הדיבור בשפה הערבית מיושן ולא אופנתי [...] לרכישת התרבות הצרפתית היו כמה היבטים חיוביים, אך אחרי ככלות הכול, הצרפתית והאנגלית לא היו שפות מקומיות שאנשים מתבטאים בהן בקלות ובספונטניות. היינו לעם חסר לשון במידה רבה, ואין ספק שמחדל זה היה מחסום להתבטאות באמצעות המילה הכתובה. יתר על כן, נעשינו מנוכרים מהמציאות יותר ויותר.

[...] כך נעלם בהדרגה הבסיס המשותף הלשוני, הפוליטי והתרבותי של הרוב והמיעוטים... ההזדמנות ליצור תרבות בעלת מרכיבים משותפים, המאפשרת תקשורת וחליפין פוריים ומלהיבים הוחמצה. המצרים ממעמד הביניים כעסו על תרבות המיעוטים המתנשאת והמתבדלת ודחו אותה, על אף שהיתה חלון לעולם. תרבות המיעוטים, המתוחכמת יותר, לא ינקה מהמקורות המקומיים והתקיימה בחלל מוזר, מספקת את עצמה ובזה לעצמה בעת ובעונה אחת. היא היתה מלא תחושת חרדה של אי-שייכות וחוסר תקשורת.

ז'קלין כהנוב, ספרות של מוטיבציה חברתית, בין שני עולמות, עמ' 109-114

בעשרות השנים האחרונות נוצרה חטיבה גדולה של ספרות בידי סופרים שמצאו את עצמם ניצבים על פרשת דרכים של תרבויות רבות, של ציביליזציות וארצות, ואשר אי-אפשר לסווגם על פי סיווג לאומי. סופרים אלה הם פרייה של תקופת קולוניאליזם ממושכת, ובספרים שהם כותבים בא לידי ביטוי מעבר, או מוטציה, מהתרבות המסורתית של קודמיהם אל תרבות חדשה שיצירותיהם מסייעות בגיבושה. ספרות זו מייצגת תמורה שמובילה לתרבות חדשה, בהתהוותה, תרבות שלא היתה קיימת אלמלא הקשר הממושך, אם כי האמביוולנטי, עם העולם המערבי. שהרי סופרים אלה אינם כותבים בשפת אמם, אלא באחת הלשונות המערביות [...].

לסופרים אלה יש לעתים קרובות נפשות מפוצלות הנקרעות בין הכוחות למיניהם שעיצבו אותן, והכתיבה משמשת להם דרך קבע אמצעי למיזוג יסודות נבדלים אלה לשלם משמעותי יותר ולהשכנת סדר הן במציאות פנימית סובייקטיבית הן במציאות חיצונית אובייקטיבית. לעתים קרובות הם יוצרים בינלאומיות חדשה שפניה מפתיעות לא אחת, כשם שתרכובות כימיות יש להן תכונות משלהן השונות לחלוטין מן התכונות של היסודות המרכיבים אותן.

[...] הנושא השליט ביצירותיהם של סופרים אלה הוא החיפוש אחר זהות, ועמו סירובם להיות מוגדרים הגדרה צרה. הם מנסים להתגבר על הקונפליקטים שהם נתונים בהם כדי להשיג אוטונומיה וכדי למזג את הכוחות שעיצבו אותם, בלי שיוותרו אף לא על אחד מן היסודות המרכיבים את אישיותם המפוצלת. אני מניחה שאצלנו יהיו רבים שינסו לפטור את פרי יצירתם של בני כלאיים תרבותיים אלה כ"לונטיני", אך אנשים אלה אינם שמים לב שהכלאה תרבותית זו, היא והמוטציות הלא צפויות שלה, מתחוללות בקנה-מידה עולמי. זאת ועוד: התרבות תקפא על שמריה אם לא תתמודד עם אתגרי הצירופים החדשים האלה, שהתפשטותם הולכת וגוברת. [...]. בכתיבה יש לראות כתבים שבאה בהם לידי ביטוי נקודת מפנה בהיסטוריה שאת תוצאותיה וחשיבותה אנחנו תופסים עתה רק במעומעם.